

Gasimovi İlshar

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, magistrant

gasimovyasar06@gmail.com

Elmi rəhbər: **Əsgər Əliyev**

Azərbaycan Əmək və Sosial Münasibətlər Akademiyası, i.ü.f.d, dosent

QUBA-XAÇMAZ İQTİSADI RAYONUNDA TURİZMİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu Azərbaycanın ən böyük turizm potensialına malik regionlarından biridir. Rayonun ilboyu cəlbedici təbiəti ilə yanaşı, tarixi və mədəniyyəti də çox zəngindir. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun turizm potensialının yüksək olması dövlətə həm iqtisadi, həm də sosial fayda verir. Bəzi Avropa ölkələrinin təcrübəsində göründüyü kimi, iqtisadi cəhətdən inkişafı çətin olan dağlıq bölgələrdə turizmin inkişafı ilə böyük iqtisadi canlanma müşahidə edilmişdir.

İnkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələr son illər turizmi inkişaf vasitəsi kimi görür və turizm sektoruna böyük önəm verirlər. Bundan əlavə, bu ölkələr turizm təklif potensialını qiymətləndirərək və mövcud resurslardan istifadə etməklə turizm fəaliyyətlərində iştiraka üstünlük verirlər. Bütün bunları nəzərə alaraq məqalədə Azərbaycan turizminin inkişafı baxımından Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun turizmin inkişaf perspektivləri və imkanları qiymətləndirilmiş və mövcud vəziyyət üzə çıxarılmışa çalışılmışdır.

Məqsəd: Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun turizmin inkişaf perspektivləri və imkanlarının qiymətləndirilməsi və mövcud vəziyyətinin müəyyən edilməsi

Metodologiya: tədqiqat işində statistik, analiz, sintez, iqtisadi və müqayisəli təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticəsi: aparılan araşdırmalar nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, Quba - Xaçmaz rayonu Azərbaycanda turizm baxımından ən böyük potensiala malik rayonlardan biri və qış turizmi baxımından ən böyük potensiala malik regiondur.

Qış turizminin inkişafında ən əsas tövsiyə bu sektorda qabaqcıl ölkələrin təcrübəsindən və yardımından yararlanmaqdır. Digər tərəfdən, ölkə daxilində yerli kadrların hazırlanmasına böyük önəm verilməlidir. Bu sektorda fəaliyyətə başlamaq istəyən sahibkarlara dövlət tərəfindən bəzi xüsusi həvəsləndirmə tədbirləri və stimullar verilməlidir.

Açar sözlər: *Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu, tarixi-mədəni abidələr, daxili və xarici turizm, turizm təsərrüfatı, rekreasiya ehtiyatları*

Giriş

Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişaf proqramının əsas istiqamətlərindən biri respublika regionlarında turizm təsərrüfatının sürətlə inkişaf etdirilməsidir. Azərbaycanın regionları çox zəngin rekreasiya potensialına malik olsa da, bu ehtiyatlardan hələ kifayət qədər istifadə olunmur.

Müasir dövrdə Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda turizmin inkişaf perspektivləri və onların təsərrüfat cəhətdən qiymətləndirilməsi respublikamız üçün aktual məsələlərdən biri hesab olunur. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun təbii şəraiti, tarixi-mədəni abidələri və infraquruluşu Xınalıq və Ləzə kimi dağlıq ərazilərdə və dənizkənarı düzənliklərdə daxili və xarici turizmin beynəlxalq səviyyədə inkişafı və turizm mərkəzlərinin yaradılması üçün geniş perspektivlər açır. Bölgədə turizmin inkişaf səviyyəsi inzibati rayonlar üçün

müxtəlifdir.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda turizm infrastrukturunun formalaşdırılması

İqtisadi islahatlar şəraitində ölkədə həyata keçirilən əsaslı struktur dəyişiklikləri turizm ehtiyatlarından istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsini, habelə beynəlxalq təcrübənin yeni forma və metodlarından istifadə edilməsi tələblərini qarşıya qoyur. Bütün bunlar turizm sisteminin öyrənilməsini, bu sahədə iqtisadi-coğrafi tədqiqatların aparılmasını, onun bazar iqtisadiyyatı şəraitinə uyğun qurulmasını və təkmilləşdirilməsini tələb edir.

İqtisadi rayonun Azərbaycan Respublikası və Rusiya Federasiyası sərhədində yerləşməsi ona olduqca böyük geosiyasi əhəmiyyət verir. Bu əhəmiyyət rayonun iqtisadi resurslar etibarilə kifayət qədər zəngin olması ilə tamamlanır. Həm də bölgə xarici iqtisadi əlaqələr baxımından fəal bir bölgədir.

Quba-Xaçmaz rayonu mineral su ehtiyatları ilə zəngindir. Şabran rayonunda Qalaaltı mineral suyunu mütəxəssislər Karpət dağlarının ətəyindəki Turuskavets suları ilə müqayisə edir. Böyük Qafqaz silsiləsinin şimal-şərq yamacında mineral bulaqlardan məşhurları Quba rayonunda Cimi, Xaltan, Balbulaq, Xaşı, Düz Bilici mineral sularıdır. Nabran istirahət zonasında mineral və soyuq bulaqlar təbii rekreasiya ehtiyatı olmaqla, kurort təsərrüfatının inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Qeyd edək ki, Quba-Xaçmaz rayonunda mövcud olan mineral su ehtiyatının potensial imkanlarından hələ tam istifadə edilmir [1, səh.819].

Şəkil 1. Quba-Xaçmaz iqtisadi-coğrafi rayonu

Cədvəl 1

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu üzrə səyahət etmiş turistlərin sayı

№	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu	4 507	6 499	3 587	8 340	14	439
Xaçmaz rayonu	2 641	4 957	2 299	5 819	4	362
Quba rayonu	1 313	557	775	1 563	10	69
Qusar rayonu	536	748	507	958	-	3
Siyazan rayonu	15	236	6	-	-	-
Şabran rayonu	2	1	-	-	-	5

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2022

Rayona yerli və xarici investorlar cəlb etməklə, pansionatlar və kurort-istirahət mərkəzləri şəbəkəsini genişləndirmək olar. Quba-Xaçmaz rayonunun landşaftı onun əhatə etdiyi ərazidə eyni deyildir. Belə ki, bölgədə bir neçə landşaft qurşağı ayrılır ki, bunların da özünəxas füsunkarlığı vardır. Bunlar arasında enliyarpaqlı dağ-meşə landşaft qurşağında yüksəkliyinə görə fərqli (alçaq, orta, yüksək) zonalar vardır. Quba, Qusar, Şabran rayonlarında alçaq dağ-meşə landşaft zonası rekreasiya və turizm cəhətdən daha çox mənimsənilmişdir. Ümumiyyətlə, Quba-Xaçmaz rayonunun ərazisinin təqribən 10-11%-i meşələrlə əhatə olunmuşdur. Şahdağ və Altıağac Milli parklarının bir hissəsi Quba-Xaçmaz rayonunun ərazisindədir. Bu Milli parklarda təbiətin rəngarəngliyi və zənginliyi rekreasiya və turizm fəaliyyətini genişləndirmək üçün təbii imkanlardır [1, səh. 819].

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda turizm potensialı

Quba-Xaçmaz rayonuna gedənlərin əksəriyyəti istirahətlərini qeyri-mütəşəkkil şəkildə keçirirlər. Bu səbəbdəndir ki, bölgəyə səfər edənlərin sayı haqqında rəsmi məlumat əldə etmək mümkün deyildir (cədvəl). Rayonun Xəzərsahili zonasında istirahət edənlər əsasən çimərlik turizminə üstünlük verir. Lakin rekreantların təqribən 12-15%-i “sakit” istirahəti seçirlər. Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu tarixi-mədəni abidələrlə zəngindir. Bu ərazidə qədim şəhər qalıqları, qalalar, istehkamlar, məqbərələr, türbələr, pirlər, mağaralar və turist baxımlı digər yerlər mövcuddur. Bu tarixi-mədəni abidələr dünya, ölkə və yerli əhəmiyyətli olmaqla təsniflənir.

Quba rayonu. Quba rayonu Azərbaycanın ən inkişaf etmiş kənd təsərrüfatı rayonlarından biridir. Burada yetişdirilən meyvə və tərəvəzlər paytaxt bazarlarına çıxarılır, yerli konserv sənayesi müəssisələrində emal olunur, həmçinin digər ölkələrə ixrac edilir. Quba rayonunda yetişdirilən meyvə və tərəvəzlərin çox olmasına baxmayaraq, hər bir azərbaycanlı "Quba" deyəndə almanı yada salır. Bakı bazarlarında alma satan, mallarını tərifləyən insanlar, əlbəttə ki, bunun “Quba alması” olduğunu vurğulayırlar. Zəngin floraya malik olan Quba rayonu da geniş dərman bitkiləri ilə təmsil olunur.

Quba ətrafında çoxlu gözəl guşələr vardır. Qəçrəş, Balbulaq, həmçinin dərinliyi 400-600 metr olan Təngəaltı xüsusilə məşhurlaşmışdır və turistlər üçün böyük maraq kəsb edir.

Vəlvələçay üzərindəki məşhur Afurca şlaləsi Azərbaycanın təbii abidələri siyahısına daxil edilib və dövlət tərəfindən qorunur. Burada özünəməxsusluğu ilə turistlərin və səyahətçilərin diqqətini cəlb edən digər şlalələr də var. Turistlər üçün gözəl olan bu yerləri gəzmək çox xoşdur. Dağlara qalxdıqca kolluqlar hündür ağaclarla əvəz olunur və yuxarıda — Xaçıçay çayının sahilindəki termik sular dağ qurşağının qayalarından axır. Qədimdə ustalar qayada üç dəlik yaradıb, özü-özünə düzəldilmiş hamamlar düzəldir, kənarlarını daşla tikirdilər. Buraya gələnlər bu hamamlarda kükürd-hidrogen olan isti suyun yarandığı halında çimə bilirlər. Səlahiyyətli insanların verdiyi məlumata görə, təbii daşdan hazırlanmış hamam suyun şəfəli təsirini artırır.

XIX əsrin ortalarından başlayaraq rayonun ticarət və işgüzar hissəsi olan şəhər mərkəzində Quba hakimlərinin Xan sarayı yerləşirdi. Hazırda Xan sarayının yerləşdiyi meydan Bazar adlandırılır. Şəhərin məşhur tarixi mədəni abidələrinə Cümə məscidi, Quba qalasının keçmiş hasarları, İnkilab meydanı, tarix muzeyi, A.A.Bakıxanovun ev muzeyi, Hündür gümbəzli hamam, körpü və s. aiddir. Şəhərin mərkəzində yerləşən Cümə məscidi Qubada ən böyük məsciddir. Qubada əsl adı Qüdsi olan Səkinə xanım məscidi maraqlı tarixə malikdir. Belə ki, bu məscidi Səkinə xanım A.A.Bakıxanovun şərəfinə tikdirmişdir. Azərbaycanın siyasi diplomatiya tarixində mühüm xidmətləri olan A.A.Bakıxanov 1847-ci ildə Həcc ziyarətinə gedərkən Qubada onun üçün məscid tikdirməyi Səkinə xanıma vəsiyyət edir. Lakin elə həmin il Məkkədə vəfat edən A.A. Bakıxanov orada da dəfn

olunur. Səkinə xanım məscidi 1854-cü ildə istifadəyə verilmişdir.

Quba şəhəri və yaxın ətraflardakı tarixi-mədəni abidələrə dərkətmə turların təşkili üçün imkanlar genişdir. Quba şəhəri ilə üzbəüz, Qudyalçayın sol sahilində, çayın qədim terrası üzərində ensiz zolaq şəklində sahilboyu uzanan ərazidə Azərbaycanda dağ yəhudilərinin ən böyük icmasının məskunlaşdığı Qırmızı qəsəbəsi yerləşir. O, 1926-cı ilədək Yəhudilər qəsəbəsi adlandırılırdı.

Qəsəbənin əsasını XVII əsrin sonu, XVIII əsrin əvvəllərində Quba xanı Hüseynəli xan və oğlu Fətəli xan qoymuşdur. Onların Qubaya gəlməsi Nədir şahın dövrünə (1736 – 1747) təsadüf edir. Sonralar Qırmızı qəsəbəyə Azərbaycanın bir çox yerlərindən, həmçinin İrandan yəhudilər köçüb gəlmişlər. Ona görə də qəsəbədə yerli yəhudilərin kilsələri ilə yanaşı məhəllələri də vardır. Qəsəbədə 11 sinaqoq olmuşdur, hazırda onlardan yalnız 7-si saxlanılmışdır.

Qusar rayonu. Rayon mərkəzi Qusar şəhəridir. Dağıstanla həmsərhəd Qusar Azərbaycanın şimal-şərqində, Xudat dəmiryol stansiyasından 35 km məsafədə yerləşir. Bölgənin adı bir zamanlar bu ərazidə yaşamış və sonralar tarixi etnogenez nəticəsində yoxa çıxmış "Khisar" tayfasının adından götürülmüşdür. Hal-hazırda bu bölgədə əsasən Ləzgi millətinin nümayəndələri yaşayır.

Bu ərazinin relyefi meşələrlə örtülmüş dağların və dərələrin bir-biri ilə əvəzlənməsi ilə səciyyələnir. Çay yataqlarının Tuqay meşələrində əsgəril, sumax, it gülü, yabanı meyvə ağacları, yabanı üzüm, müxtəlif növ dərman bitkiləri bitir. Burada "Alistan Baba " adlı arı meşəsi (sahəsi 7 hektar) dövlət tərəfindən qorunur. Qusar rayonunun faunası da zəngindir. Burada canavar, ayı, dağ keçisi, qartal, bayquş və digər quş və heyvanlar yaşayır. Faunanın ov sənaye növlərinin qorunması və onların əsas sayının bərpası məqsədilə "Qusar" Qoruğu yaradılmışdır (sahəsi 15 min hektardır).

Dağ dərələrində gözəl şlalələr vardır. Onlardan ən məşhuru Qafqazın vəhşi təbiətinin turist və isirahətsevərləri cəlb edən Laza və Şahnabaz şlalələridir. Qusar rayonunun dağ və zirvələri alpinistləri cəlb edir. Son illər yerli şlalələr qışda buzlu dağlara çıxmağı sevən idmançıların məkanına çevrilib. Laza kəndindən Quba rayonu Xınalıq kəndinə piyada gedə bilərsiniz. Bu yol piyada turizmi sevənlər tərəfindən üstünlük verilir.

Qusardan Laza şlaləsinə gedən ekoloji turizm marşrutu ilə hərəkət edənlər Əniq kəndində düşərgə sala bilər. XIII əsrə aid qala divarlarının və qədim məscid binasının xarabalıqları bu kəndin yaxınlığında yaxşı vəziyyətdədir.

Bütün Azərbaycan torpaqları kimi, Qusarda da bu insanın qədim mədəniyyətinin, həyat tərzinin sübutlarını görmək mümkündür. Həzrə, Hil, Balaqusar, Əniq, Yasəf, Köhnə Xudat, Qunduz qala kəndlərində qədim məscidlərin, insan məskənlərinin və qalaların qalıqları qorunub saxlanılmışdır.

Qusar rayonunun inzibati mərkəzi Bakıdan 183 km məsafədə yerləşir. Böyük rus şairi Lermontov bir dəfə bu şəhəri ziyarət etmişdi. İndi isə burada onun adını daşıyan muzey yaradılıb.

Xaçmaz rayonu. Samur-Şabran alçaq dağlıq ərazisinin bir hissəsini əhatə edən Xaçmaz rayonu Azərbaycanın şimal-şərqində yerləşir və şimaldan Rusiya ilə həmsərhəddir. Əsas magistral yolu və Bakı-Moskva dəmir yolu bu rayonun ərazisindən keçir. Bölgənin iqlimi mülayim isti, yarımsəhra və qurudur. Lakin rayonun 20 hektardan çox ərazisi meşələrlə örtülüdür. Burada bir neçə çay, 3 süni göl, çoxsaylı termal və mineral bulaqlar vardır.

Dağıstanla sərhəddə əvvəllər yol var idi. Bu yolu işğal edən skiflər, alan və hun tayfaları da bu yolla getmişdilər. Bu məqsədlə indiki Xaçmaz rayonunun ərazisində, Xəzər dənizi yaxınlığında müdafiə istehkamu inşa edilmişdir. XVIII əsrin əvvəllərindəki qədim

şəhər-qalalardan biri – Xudat (bu sözün hərfi mənası "Hədiyyəli" deməkdir). Quba xanlığının mərkəzi olmuşdur. Xudat şəhəri yaxınlığında yeraltı su resursları xüsusilə çoxdur. 1914-cü ildə burada Şollar kəndindən Bakıya içməli su kəməri inşa edilmişdir.

Neolit və Tunc dövrü insan məskənlərinin izləri bölgənin bütün ərazisində tapılmışdır. Alimlərin araşdırmalarına görə, "Xaçmaz" toponimi Komm Hunn tayfalarının Xaçmatak və ya Xaçmat tayfalarının adı ilə bağlıdır. Sonradan onlar yerli əhaliyə qarışdılar. Maraqlıdır ki, bu tayfalardan biri Xaçmaz rayonunun ərazisindən indiki Oğuz rayonuna köçmüş və eyni adlı Xaçmaz kəndini, sonra Xaçmaz qalasını yaratmışdır.

Bu bölgədə 60-a yaxın tarixi və mədəni abidə qorunur. Lakin arxeoloqların fikrincə, bu cür abidələrin sayı xeyli çox olmalıdır, çünki qədim zamanlarda bu ərazidə əhalinin sıx məskunlaşdığı qeyd edilir. Tunc dövrünə aid insan məskənləri və oyma daşlıqlar, Yanaxır və Bostançı kəndlərinin yaxınlığında, Orta Tunc dövrünün insan məskənləri, Xulovlu, Qaracov, Həsənqala kəndləri yaxınlığında aşkar edilmişdir. Şıxlar kəndindəki Şeyx Yusif məscidi (XV əsr) memarlıq komplekslərinin yarandığı ilk dövrlərə aiddir. Sonradan 16-17-ci əsrlərdə belə komplekslər daha geniş yayılmağa başladı. Moruqoba, Taqaroba, Uzunoba kəndlərində XIX əsrə aid məscidlər, Qaraqortlu kəndində XV əsrə aid məscidlər, mədrəsələr qorunub saxlanılmışdır.

Xaçmaz rayonunun inzibati mərkəzi Xaçmaz şəhəridir. Onun Bakıdan məsafəsi 157 km-dir. Yerli liseydə xalça toxuculuq sənəti ənənəvi xalq sənətindən daha geniş inkişaf etdiyi üçün xüsusi fakültə açıldı. Qonaqlar tez-tez bura gənc ustaların zərif barmaqları ilə gözəl xalça nümunələrini necə toxuduqlarına tamaşa edirlər. Bu xalçaların naxışları əsrlər boyu nəsil-dən-nəslə ötürülərək, bu gün də qorunub saxlanılır.

Xaçmaza gələn qonaqlar burada "Elit N Hotel"də qala bilirlər.

Nabran. Nabran Xaçmaz rayonunun Xəzər dənizi sahilində yerləşən ən böyük yaradıcılıq bölgəsidir. Bu zonanın maraqlı cəhəti ondan ibarətdir ki, meşə kiçik ərazidə yerləşən qum-çınqıllı sahilədən dərhal sonra başlayır. Bu meşədə müxtəlif turist bazaları, düşərgələr, istirahət evləri yerləşir. Onların şəraiti çox müxtəlifdir - "lüks" tipli rahat otelləri geniş seçim etmək olar, bir neçə nəfər üçün abad kotteclərdən tutmuş çadır düşərgələrinə qədər.

Şabran rayonu. Bakı şəhərinin şimalında yerləşir. Şabran (əvvəlki adı: Dəvəçi) rayonunun şərq sərhəddi Xəzər dənizi sahili boyunca uzanır. Bu bölgənin belə adlandırılması yəqin ki, burada çoxlu sayda dəvə karvan yollarının olması ilə bağlıdır. Bu bölgənin sakinləri həmin ərazidən dəvə saxlamaq üçün istifadə edirdilər. Qonşu rayonlardan gələn qonaqlar təkcə dəvələri deyil, quşları, heyvanları, kəpənəyi və süd məhsullarını, bal, yun (dəvə və qoyun yunları), xalçalar da alıb satırdı. Bundan başqa, karvana qoşulmağa və ya dəvə və sarvan kirayəyə almağa gələnlər də var idi. 2010-cu ildə Dəvəçi rayonunun adı dəyişdirilərək Şabran rayonu adlandırılmışdır.

Ərazinin relyefi çox müxtəlifdir. Burada düzənliklər, təpələr ilə yanaşı qayalıqlar və dağlar da vardır. Keçiqaya adlanan yer həm turistlər, həm də yerli sakinlər arasında çox məşhurdur. Burada çay qayalardan axır və tərkibində çoxlu kükürd olan mineral bulaqlar diqqəti cəlb edir. Rayonun arxeologiyasının ən məşhur tarixi abidəsi Şabran şəhəri Şahnəzərli kəndi (5-18 əsrlər) yaxınlığında yerləşir. Şabran orta əsrlərdə Azərbaycanın ən böyük ticarət və sənətkarlıq mərkəzlərindən biri idi. Burada ipək istehsalı, dulusçuluq sənəti xüsusilə yüksək inkişaf etmişdir. XX əsrin 80-ci illərində aparılmış arxeoloji qazıntılar nəticəsində həm yerli, həm də digər ölkələrdən gətirilmiş bir çox saxsı məmulatın tapılması göstərir ki, Şabran rayonunun Şərqin bəzi ölkələri ilə yerli ticarət əlaqələri mövcud idi. XIV əsrdə inşa edilmiş su kəmərlərinin fragmentləri arxeoloji qazıntılar zamanı da aşkar edilmişdir. Bu boru kəməri şəhəri şəhərdən 10 km-dən çox

məsafədə yerləşən bulaqdan içməli su ilə təmin edirdi.

Siyəzən rayonu. Siyəzən rayonu - Azərbaycanın paytaxtından şimalda, Xəzər dənizinin sahilində yerləşir. İqlim quru yarımsəhra iqlimi, landşaftı az meşə və kolluqlardan ibarətdir. Canavar, çöl pişiyi, çaqqal, dovşan və digər növlər heyvanlar aləmində geniş yayılmışdır. Sahil zonasında bir neçə növ su hövzələrinə rast gəlmək mümkündür. Gilgilçay və Ataçay çayları bu bölgənin ərazisindən keçir.

Siyəzən rayonu zəngin tarixə malikdir. Erkən orta əsrlərdə Xəzər müdafiə istehkamlarının ikinci xətti buradan keçirdi (bu istehkamların birinci xətti Dərbənddədir). Bu xətt Azərbaycan Respublikası dövlət qoruğunun mühafizə etdiyi tarix və mədəniyyət abidələri siyahısına daxil edilmişdir. Gilgilçay müdafiə istehkamı da YUNESKO tərəfindən "Caspian defense fortifications" kompleksinə daxil edilmiş, Ümumdünya irsi mədəniyyət abidələri siyahısına daxil edilməsi tövsiyə edilmişdir. Arxeoloqlar təsdiq etmişlər ki, müdafiə istehkamının tikintisi Gilgilçayın tikintisinə çoxdan başlanmışdır. Hələ bizim eradan əvvəl əlavə tikinti işləri aparılmış və istehkam daha da möhkəmlənmişdir [5, səh.372].

Burada dənizlə Qafqaz dağlarının ətəkləri arasında Azərbaycanın şimalından digər ölkələrə səyahət üçün əlverişli keçid var. Qədim zamanlardan qonşu dövlətlərdən və uzaq əyalətlərdən Kaspi keçidi adlanan ərazidən gələn işğalçılar ölkəmizin ərazisinə daxil olurdular. Onlar Azərbaycana hücum edir, Bakı limanında qarətlər edirdilər, bəzən hətta ölkənin daxili hissəsindəki rayonlara da gedirdilər. Ona görə də bu istehkam müdafiə xarakteri daşıyır və Abşerona (Bakıya), sonralar isə qədim Azərbaycanın bütün sərhəd bölgələrinə siqnalların çatdırılmasında istifadə olunurdu. Qala divarlarının ölçüləri və müdafiə məqsədi (o, həmçinin Böyük İpək Yoluna keçidi qoruyurdu) onu Çin səddi ilə müqayisə etmək imkanını yaradır, lakin bu qurğu hələ bərpa olunmayıb.

Çıraqqala qülləsindən cəmi bir qədər aralıda yerləşən Qalaaltı kurort şəhərciyində Çıraqqala sanatoriyası diqqəti cəlb edir. Onun ərazisində kükürd tərkibli mineral sular bulaq vardır ki, bu da kürativ dəyərə malikdir. Bu su xüsusilə ürəkyində daş olan xəstələr üçün faydalıdır. Sanatoriyaya gedən yol boyunca çoxlu sayda kabab evləri, kafe və kiçik düşərgələr vardır. Onların əksəriyyəti yalnız yay vaxtı işləyir.

Zarat kəndi yaxınlığındakı digər müdafiə istehkamı Beşbarmağın fraqmentləri qorunub saxlanılmışdır. Xalq arasında bu qalıqlar Xızırzində baba adlanır. Sedan kəndi yaxınlığında isə dini qala qalıqları diqqəti cəlb edir.

Bundan əlavə, Şıxlar kəndi yaxınlığında XV əsrdə ucaldılmış Şeyx Heydər məqbərəsi və Gilgilçay qəsəbəsində XVIII əsrdə tikilmiş Pir Xəlil türbəsi yerləşir. Siyəzən rayonunda dünya əhəmiyyətli tarixi mədəni abidələrə aid edilir.

Gilgilçay müdafiə istehkamlar kompleksi (V əsr) - abidə Siyəzən rayonunun Yenikənd, Kolanı, Eynibulaq, Daşlı Çalğan, Qalaaltı kəndlərindən keçərək Çıraqqala ilə birləşir. Siyəzəndə ölkə və yerli əhəmiyyətli abidələr də çoxdur.

Bu ərazidə ağac üzərində xalça toxuculuq, xalq çalğı alətlərinin hazırlanması geniş inkişaf etdirilir. Rayonun mərkəzi Siyəzən şəhərindən 103 km aralıda yerləşir.

Siyəzəndə otel yoxdur. Ona görə də bura gələnlər şəxsi evlərdə və ya şəhərdən bir az aralı olan Çıraqqala sanatoriyasında qala bilərlər. Əgər siz Siyəzəndə nahar etmək istəyirsinizsə, "Gorus", "Zəfəran" və ya "Çıraqqala" restoranlarının xidmətlərindən istifadə edə bilərsiniz.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda rekreasiya zonalarının yaradılması və onun tətbiq imkanları

Quba - Xaçmaz rayonunun ən böyük kurort-rekreasiya ehtiyatları, müalicəvi mineral sularından səmərəli istifadə onun iqtisadiyyatının inkişafına təsir göstərə bilər.

Bölgənin əlverişli coğrafi imkanlarının çox olması turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar açır. Rayonda qədim yaşayış məskənləri, müxtəlif dinlərə sitayiş etmək, zəngin adət-ənənələri, adət-ənənələri, müxtəlif mədəniyyətləri milli azlıqların kütləvi şəkildə yaşaması və onların dadlı (yerli) yeməkləri bölgəyə yerli və xarici turistlərin cəlb edilməsində və bununla da yeni iş yerlərinin yaradılmasında, yoxsulluğun bölgənin iqtisadi həyatını aşağı salması böyük əhəmiyyət kəsb edir. İqtisadi rayonun dağlıq ərazisinin orta dağlıq, dağətəyi və alçaq sahilyanı ərazilərdə coğrafi fərqlərin strukturu da turizmin bütün sahələri üzrə inkişaf etmək imkanı olmalıdır.

Ölkədə aparılan məqsədyönlü işlərin nəticəsi olaraq hər sahədə olduğu kimi turizm sahəsində də xeyli əhəmiyyətli dəyişikliklərin olması və turizm infrastrukturunun müasir standartlara uyğun inkişaf etməsi müşahidə olunmaqdadır. Dövlət tərəfindən qeyri neft sektorun inkişafına artan diqqət və qayğı əhali arasında turizm sektorunun inkişafına səbəb olmuş, xüsusəndə region əhalisi daha çox bu sahəni inkişaf etdirməsinə maraqlıdır və regionların mövcud coğrafi vəziyyəti, təbiəti, iqlim şəraəti və ətraf mühitü də buna imkan verir. Ölkə ərazisinin 11 faizi meşə, 60 faizi isə dağlıq ərazi olduğundan turizmin inkişafı üçün yeni imkanlar açır. Yüksək dağlıq ərazilərdə qış fəsilinin qarlı, yay aylarının mülayim hava şəraiti, dağətəyi ərazilərdə sıx meşələrin füsunkar gözəlliyi və dənizkənarı çimərlik ölkə daxilində turizmin formalaşdırılmasına inkişaf etməsinə stimül verir və tezliklə ölkə iqtisadiyyatın ən vacib sahələrindən birinə çevirəcək.

2011-ci il Azərbaycanın “Turizm ili” elan olunması ilə turizmin müxtəlif sahələrində inkişafa nail olunmuş, turizmdə xidmətin keyfiyyəti yaxşılaşmış, turizmin sahələri üzrə kadrlar hazırlanmış və regionlarda turizmin inkişafı üçün strateji yol xəritəsi planlaşdırılmışdır. Həmdə bazar iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olaraq ölkə daxilində turizm bu sahəyə olan artan tələbatı və əhalinin gəlirlərinə nəzərən təşkil olunur. 2015-ci ilin statistik hesabatlarına nəzər saldıqda Azərbaycan Respublikası üzrə 536 mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisə fəaliyyət göstərmişdir. Ümumilikdə həmin müəssisələrin birdəfəlik tutumu, (yeri) 37278 olmaqla 17953 nömrə xidmət göstərmişdir. Həmçinin yerli və xarici turistlər üçün səyahət və turların təşkili məqsədilə 243 səyahət agentliyi və turoperatorlar da qeydə alınmışdır [10].

Hazırda turizm yaratdığı gəlirə görə neft və avtomobil sənayesindən sonra dünyada üçüncü yeri tutur. Turizm cəmiyyətin mənəvi dəyəri olmaqla gəzmək, istirahət etmək və əylənmək kimi tələbatı əsasında formalaşır. Nəzərə alsaq ki, turizm əhalinin müəyyən vaxt müddəti ərzində, planlaşdırılmış şəkildə yerinin dəyişməsi kimi qəbul etsək, onda ölkə daxilində turizmin inkişafı regionların təklif etdiyi əmtəə və xidmətlərin keyfiyyətindən daha çox asılıdır [8, səh.7].

Təklif olunan əmtəə və xidmətlərin keyfiyyəti və qiymətləri, tələbin yəni əhalinin gəlirləri və zövqləri ilə uyğunlaşarsa, turizm daha da inkişaf edib genişlənə bilər. Regionların coğrafi quruluşu və göstərilən xidmətlərin müxtəlifliyi daxili turizmin iqtisadi potensialın yüksək olduğunu bir daha təsdiqləyir.

Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu insanlarda estetik zövq, xoş əhval ruhiyyə yaratmaq, müalicə sağlamlıq baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edən amillərə, təmiz hava, könül açan çəmənliklər, çay dərələri, şalələr, çəmənliklər, əlverişli iqlim şəraiti, müalicə əhəmiyyətli mineral sular, idman və ovçuluq üçün əlverişli şərait və digər kurort-rekreasiya ehtiyatları ilə zəngin olduğundan daxili və xarici turizmin regional və beynəlxalq səviyyədə inkişafı və turizm mərkəzlərin yaradılması üçün geniş perspektivlərə malikdir.

Bu ərazidə fəaliyyət göstərən turizm obyektləri və ya istirahət zonaları əsasən Xəzər dənizinin meşə - çəmən landşaftı ilə qovuşduğu zonada, çay dərələri boyunca və müalicə əhəmiyyətli mineral bulaqların yayıldığı ərazilərdə yerləşmişlər.

Quba və Qusar rayonlarının dağlıq və dağətəyi ərazilərdə məskunlaşmış azsaylı xalqların mədəniyyətləri, adət-ənənələri və ərazinin füsunkar təbiəti ilin bütün fəsillərində turistlərin istirahət məkanına çevrilib. Xüsusəndə Xınalıq, Qırız, Laza kimi yüksək dağlıq ərazilərdə yerləşən dağ kəndləri daha çox xarici turistlərin görmək və gəzmək istədikləri ərazilər olsa da, turistlərin istəklərinə uyğun xidmətləri təklif edən və müəyyən istirahət obyektləri olan ancaq Laza kəndidir. Digər iki kənd isə müəyyən səviyyədə tələb olunan xidmətləri qarşılaya bilər. Buna səbəb isə həmin ərazilərdə turizm və mehmanxana obyektlərinin olmamasıdır. Böyük turizm potensialına malik həmin kəndlərdə fərdi evlərdə ailə turizmini daha da inkişafı etdirməklə təklif olunan xidmətlərin növlərini artırmaq və keyfiyyətin yaxşılaşdırmaq olar. Alp çəmənliklərə ekoturlar, dağlıq ərazilərdə ekstrimal səyahətlərin və Şah dağ milli parkının ərazisində lisenziyalı ovçuluq turları təşkil etməklə əraziyə gələn turistlərin sayını, xüsusəndə xarici turistlərin sayını bir neçə dəfə artırmaq olar. Və yaxud da ki, Xınalıq kəndi ərazisində olan mineral tərkibli kükürtlü sular, kükürtlü palçıqlar və yay fəsilində bitən müxtəlif dərman bitkiləri çoxlu xəstəliklərin müalicəsi üçün istifadə olunsa da, bunlardan səmərəli istifadə olunmur. Məsələn, qonşu ölkələrin təcübəsinə nəzər yetirsək Şimali Qafqazda olan mineral və kükürtlü sulardan, müalicəvi palçıq vannalarından istifadə üçün təşkil olunan kurort sanatoriyalara, hələ Azərbaycanın özündən minlərlə turistlərin həmin məkana üz tutmasına səbəb olur. Mineral suları və təbii dərman bitkilərini qablaşdıraraq ölkə və xarici bazarlara satış üçün çıxarmaq da olar və ya həmin ərazilərdə mineral su və palçıq vannalarında, təbii dərman bitkilərindən çay dəsgahları təşkil edən sanatoriyalar inşa etməklə daha çox yerli və xarici turistləri cəlb etmək olar.

Həmçinin Quba rayonunun Xaltan və Çimi kəndləri ətrafında olan mineral isti bulaqlardan əsasən yerli və ətraf rayonların əhalisi müalicə məqsədilə primitiv bir formada istifadə edir. Təklif olunan turist xidmətlərinin keyfiyyəti, turistlərin saxlanması şəraiti və gigiyenik sanitar qaydalar qənaətbəxş deyildir. Bu da turistlərin həmin ərazilərdən və xidmətlərdən istifadəsinin azalmasına təsir edir. Amma həmin ərazilərdə müasir sosial və iqtisadi infrastruktur qurmaqla, daha səmərəli istifadə etmək, daha çox iqtisadi gəlir götürmək olar.

Demək olar ki iqtisadi rayonun mövcud potensialından xüsusəndə dağlıq ərazinin imkanlarından düzgün istifadə edilmir. Bu da həm yerli, həm də xarici turistlərin digər ölkələrə səyahət etməsinə səbəb olur. Digər bir tərəfdən də yerli məhsulların alıcıların sayı azalır və bütövlükdə region əhalisinin sosial iqtisadi vəziyyətinə təsir edir.

Son illər Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunda turizm sənayəsində bir neçə iri xüsusi layihələr həyata keçmişdir ki, bu da regionda turizmin inkişafına böyük tövhə vermişdir. Qusar rayon Şahdağ Milli parkının ərazisində inşa edilən Qusar Şahdağ qış-yay turizm kompleksi ölkədə dağ-xizək idman və digər idman növlərin inkişafı üçün hərtərəfli imkanlar açdı. Şahdağ qış-yay turizm kompleksi Azərbaycan tarixində ilk dağ-xizək kurortudur və regionda yeni otellər şəbəkəsinin yaradılmasına önəm vermişdir. Quba rayonun qədim İqrik kəndində inşa olunan beşulduzlu “Riksos” otelidə regionun ən böyük turizm məkanlarında birisidir. 200 yerlik otel kompleksində restoranlar, hovuz, köməkçi obyektlər və golf idman meydançası bölgəyə üz tutan turistlərin istirahətinin yüksək səviyyədə və asudə vaxtlarının səmərəli təşkili üçün hər cür şəraitlə təmin olunmuşdur. Xəzər dənizi sahili boyu 35- 40 km məsafədə uzanan Nabran-Yalama kurort zonasıda respublika əhalisinin əsas istirahət yeridir. Unikal memari stili ilə digər istirahət mərkəzlərindən seçilən turizm kompleksidən birisidə Şabran rayonunda yerləşən Qalaaltı Hotel & Spa müalicəvi – bərpa kurort kompleksidir. Kompleksdə Qalaaltı müalicəvi suyu, müasirliyi və rahatlığı ilə turistlərin ixtiyarına verilmişdir [9].

Hələlik iqtisadi rayonun mövcud turizm potensialının yalnız bir hissəsindən istifadə edilir. Turizm ehtiyatlarından daha səmərəli istifadəyə və turizm təsərrüfatının inkişafına mənfi təsir göstərən bir sıra amillər var ki, bu da mövcud problemlərin daha da genişlənməsinə və ya əlavə problemlərin yaranmasına səbəb olur. Meşə ərazilərdə turizm obyektlərin düzgün qurulmaması meşə ehtiyatının kor təbii qırılmasına və ekologiyanın çirklənməsinə səbəb olur. Obyektlərdə təbii bulaqlar hesabına süni şəlalələrin yaradılması ətraf kənd əhalisinin susuz qalması ilə nəticələnir. Nabran-Yalama ərazisinin kommunal və çirkab suların təmizlənmədən Xəzər dənizinə axıdılması, dəniz kənarı qumlaq ərazilərində qida və digər tullantılar üçün ərazilərin seçilməməsi, ərazinin gigiyenik və insan sağlamlığı baxımından çirklənməsinə səbəb olur. Həm də iqtisadi rayonun təbii və əmək ehtiyatlarından səmərəli istifadə etmək, istehsal və xidmət sahələrinin müasir tələblərə uyğun şəkildə inkişaf etdirilməsi üçün regionun infrastrukturun inkişafını tələb edir.

Azərbaycanda turizm sahəsi ilə bağlı BMT-nin İnkişaf Proqramının layihəsi çərçivəsində keçirilən sorğunun maraqlı nəticələri artıq xaricilərin ölkəmizə diqqətinin artdığını göstərir. BMT-nin İnkişaf Proqramının "Turizm xidmətlərindən istifadə ilə bağlı tədqiqat" layihəsi çərçivəsində aparılan araşdırma Azərbaycanda sırf turizm bölgəsi kimi tanınan və üstünlük verilən rayonlarla bağlı olub. Sorğu zamanı ölkənin turizm xəritəsini ortaya çıxarmaq məqsədilə respondentlərdən ən çox üç rayonun Quba, Qəbələ və İsmayilli rayonları turizm rayonu kimi qeyd edilməsi diqqətə çatdırılıb. Turizmin inkişafı üçün amillərin zənginliyi Quba rayonunda daha çoxdur (53.3 faiz). Azərbaycanın iqtisadi rayonları üzrə turizm xəritəsini müəyənləşdirdikdə məlum olur ki, Bakı-Xaçmaz turizm marşrutu üstündə yerləşən Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu beynəlxalq turizm mərkəzlərinin və dağ turizm bazasının yaradılmasında böyük əhəmiyyətə malikdir (Nəzakət Ələddinqizi Səs qəzeti. 2011.- 1 fevral [6]).

Nəticə

Rekreasiya zonalarının yaradılmasında təbii, insani, sosial-iqtisadi amillər nəzərə alınmalıdır ki, bu da əsasən torpaqdan istifadə və təsərrüfat fəaliyyətinin tətbiqi ilə bağlıdır. Azərbaycanda rekreasiya rayonlaşdırması təsir edən təbii və iqtisadi amillər nəzərə alınmaqla aparılarsa da, qeyd olunan rayonlaşdırmada mərhələli yanaşma olmadığından ölkədə ixtisaslaşmış turizm-rekreasiya rayonları formalaşmayıb. Bu amil Azərbaycanın turizm sektorunda mövcud olan tələbata uyğun rekreasiya zonalarının yaradılması zamanı ixtisaslaşmanın aparılmasına mane olur. Qusar rayonunda turizmin mənimsənilməsi imkanları nəzərə alınmaqla rekreasiya məhəlləsində mikrorayonların ayrılması nəzərə alınmalıdır. Qusar rayonu ərazisinin hüduqları daxilində turizm-rekreasiya bölgəsinin mikrorayonlara bölünməsi turizm baxımından torpaqdan istifadə imkanları nəzərə alınmaqla aparılması həmin ərazinin inkişafına töhfə verəcək.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Azərbaycan regionları. DSK. Bakı, 2016, 819 s.
2. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, 2022
3. Azərbaycan Respublikasının Xızı-Xaçmaz, Quba və Qusar turizm və istirahət zonalarının yaradılması haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin Qərarı. (2016). No 286 (1 avqust). (Azərbaycan dilində)
4. "Azərbaycan" qəzeti. Azərbaycan Respublikasında ixtisaslaşmış turizm sənayesinin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi. Bakı, 2016, 17 dekabr. (Azərbaycan dilində)
5. Azərbaycan Respublikasının coğrafiyası: II cild. Bakı: Avropa, 2015, 372 s.
6. Nəzakət Ələddinqizi Səs qəzeti. 2011.- 1 fevral.

7. Ş.Göyçaylı, N.Əyyubov, N.Allahverdiyev. “Azərbaycan Respublikasının İqtisadi və Sosial Coğrafiyası”, Dərs vəsaiti, Xəzər nəşriyyatı, Bakı, 2007.
8. İlqar Hüseynov, Nigar Əfəndiyeva. Turizmin əsasları. Bakı – 2007.

Elektron resurslar

9. www.economy.gov.az. Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi
10. www.mct.gov.az. Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi

Гасымови Иашар

Научный руководитель: доц. Аскер Алиев

**ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ГУБА-ХАЧМАЗСКОМ
ЭКОНОМИЧЕСКОМ РАЙОНЕ**

РЕЗЮМЕ

Губа-Хачмазский экономический район является одним из регионов Азербайджана с наибольшим туристическим потенциалом. Помимо круглогодичной привлекательной природы региона, его история и культура также очень богаты. Высокий туристический потенциал Губа-Хачмазского экономического района обеспечивает как экономическую, так и социальную выгоду для государства. Как видно на опыте некоторых европейских стран, большой экономический подъем наблюдается с развитием туризма в трудно осваиваемых в экономическом отношении горных районах.

В последние годы развитые и развивающиеся страны рассматривают туризм как средство развития и придают большое значение туристической сфере. Кроме того, эти страны предпочитают участвовать в туристической деятельности, оценивая потенциал туристического предложения и используя имеющиеся ресурсы. С учетом всего этого, с точки зрения развития азербайджанского туризма, были оценены перспективы и возможности туристического развития Губа-Хачмазского экономического района и предпринята попытка выявить текущую ситуацию.

Цель: Оценить перспективы развития и возможности туризма Губа-Хачмазского экономического района и определить текущую ситуацию.

Методология: в работе использовались статистический, аналитический, синтезирующий, экономический и сравнительный методы анализа.

Важнейшей рекомендацией в развитии зимнего туризма является использование опыта и помощи передовых стран в этой сфере. С другой стороны, большое значение следует придавать подготовке местных кадров внутри страны. Предпринимателям, которые хотят начать работать в этой сфере, государство должно предоставить какие-то особые льготы и поощрения.

Ключевые слова: Губа-Хачмазский экономический район, памятники истории и культуры, внутренний и внешний туризм, туристская экономика, рекреационные ресурсы

Gasimovi Iashar

Scientific supervisor: Associate Professor Asgar Aliyev

**DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF TOURISM IN
GUBA-KHACHMAZ ECONOMIC DISTRICT**

SUMMARY

Guba-Khachmaz economic region is one of the regions with the greatest tourism potential of Azerbaijan. In addition to the year-round attractive nature of the region, its history and culture are

also very rich. The high tourism potential of the Guba-Khachmaz economic region provides both economic and social benefits to the state. As can be seen in the experience of some European countries, a great economic revival has been observed with the development of tourism in mountainous regions that are difficult to develop economically.

In recent years, developed and developing countries see tourism as a means of development and attach great importance to the tourism sector. In addition, these countries prefer to participate in tourism activities by evaluating the potential of the tourism offer and using the available resources. Taking into account all this, in terms of the development of Azerbaijani tourism, the prospects and possibilities of tourism development of Guba-Khachmaz economic region were evaluated and the current situation was tried to be revealed.

Purpose: To assess the development prospects and possibilities of tourism of Guba-Khachmaz economic region and to determine the current situation

Methodology: statistical, analysis, synthesis, economic and comparative analysis methods were used in the research work.

The result of the research: As a result of the research, it was determined that the Guba-Khachmaz region is one of the regions with the greatest potential in terms of tourism and the region with the greatest potential in terms of winter tourism.

The most important recommendation in the development of winter tourism is to take advantage of the experience and assistance of advanced countries in this sector. On the other hand, great importance should be given to the training of local personnel within the country. Entrepreneurs who want to start operating in this sector should be given some special incentives and incentives by the state.

Keywords: *Guba-Khachmaz economic region, historical and cultural monuments, domestic and foreign tourism, tourism economy, recreation resources*